

*Фаріда
Тихомірова*

«ВИВЧАТИ ФІЛОСОФІЮ, ОРІЄНТУЮЧИСЬ НА ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО ГУМАНІТАРИСТИКИ»

**Фюрст М., Тринкс Ю. Філософія;
[переклад з німецької Вахтанга Кебуладзе].**

*Київ: Дух і літера, Інститут релігійних наук
св. Томи Аквінського, 2019. — 536 с.*

2019 року видавництво «Дух і літера» та Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського зробили справжній подарунок всім викладачам філософських дисциплін і шанувальникам філософії, здійснивши друге видання підручника «Філософія» австрійських викладачів Марії Фюрст та Юргена Тринкса у співпраці з Ніколаусом Галмером.

Соціум зацікавлений у філософії, про що свідчить зростання попиту на різноманітну філософську літературу. Популяризація охоплює практично всі верстви населення, філософською літературою цікавляться люди незалежно від віку і статусу. Поза сумнівом, філософія пробуджує смак до читання, розвиває мислення, надає глибшого сенсу спілкуванню, тренує увагу та вчить дивуватися. У неї багато переваг та чеснот, та чи є для неї місце в сучасній школі?

Молодь та підлітків хвилюють довічні питання любові, щастя, свободи, відносин особистості і суспільства. Цей живий природний інтерес співзвучний запитанням Імануїла Канта: «Що я можу знати? Що я повинен робити? На що я маю сподіватися? Що таке людина?»

«Етичний розум» і комунікативна компетентність, окреслені німецькими філософами К.О. Апелем

та Ю. Габермасом, поступово стають невіддільним атрибутом громадянської свідомості європейців. Президент Ірландії Майкл Гігінс назвав філософію основою освіти майбутнього.

У багатьох країнах Європи курс філософії традиційно викладають у гімназіях. Нашим співвітчизникам, які їдуть навчатися до європейських університетів, часто пропонують скласти іспит з філософії для вступу навіть не на гуманітарні спеціальності. Підставами освітнього процесу, починаючи зі шкільного і майже з дошкільного віку стають «Філософія для дітей» М. Ліпмана, А. Фрезе, О. Бреніф'є та М. Роуландса. Головним напрямком в новітніх методичних розробках є новий, критичний тип мислення. Дискусії про місце і роль філософії у публічному просторі нашої країни також тривають серед інтелектуалів і викликають багато питань і думок. Викладання філософії є залученням до філософського мислення, а не поспішним викладом скороченої історії філософії та її сутності. Філософія може стати інструментом формування громадянина, що критично оцінює дійсність, має етичні засади поведінки та естетичні смаки. На квітневій презентації видання в Одесі автор українського перекладу книги, професор кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Вахтанг Кебуладзе зауважив: «Підручник можна використовувати як у процесі викладання філософії в старшій школі, так і в університетській практиці. Особливо доречним буде його використання у процесі вивчення пропедевтичних курсів філософії, а також під час викладання філософії студентам нефілософських факультетів вищих закладів освіти».

Поряд з окресленням змісту книги та обговоренням підходів до викладання й вивчення філософії він говорив про актуальність українських перекладів творів світової філософської думки та напрацювання автентичної української філософської термінології. До речі, зацікавлений читач матиме нагоду ознайомитися з філософськими творами, вперше перекладеними українською мовою, користуючись додатковим списком літератури.

Майже двадцять років я викладаю в Одеському національному університеті саме курс філософської пропедевтики, курс філософії студентам природничих факультетів, методика викладання філософії та спецкурс із філософії науки. В процесі викладання доводилось багато працювати з учителями та учнями гімназій і ліцеїв, студентами та викладачами ВНЗ I-II рівнів акредитації (такими, як базове обласне медичне училище, училище культури, художнє училище). Ця книга викликала у мене здивування, почуття радості й бажання поділитися роздумами.

Як відомо, філософія починається з подиву... Здивування є початком будь-якого знання, і ця книга справді викликає саме таке відчуття. Приємно здивувала поліграфія, палітурка (а не м'яка обкладинка!), яка має стати запорукою довгого життя книги. На палітурці розміщено репродукцію дивовижної картини «Фокус» Пауля Клеє, видатного німецького авангардиста

XX століття та педагога, який створив тисячі живописних і графічних робіт і написав кілька тисяч сторінок теоретичних і педагогічних текстів. Майже у кожному розділі підручника є репродукції інших творів Клеє, що теж, на мою думку, є певним візуальним зверненням до читача. Тому варто приділити увагу особистості та поглядам митця.

Незадоволеність методикою навчання змушувала більшість молодих митців з різних країн на початку XX століття самостійно знайомитися зі світовою культурою, проходячи свої «університети» — переважно італійські, німецькі або французькі. Власне для Клеє самоосвіта була природною потребою. Викладання мимоволі змусило його прискіпливо поставитися до своїх поглядів, почати заново осмислювати їх, аналізувати та щось узагальнювати із позицій формування універсальних професійних знань.

У постійній саморефлексії, переосмисленні своїх спостережень Клеє створив цілісну систему та власну програму навчання, на підґрунті якої виникли його «Педагогічні ескізи». Пауль Клеє вважав, що сенс мистецтва — робити невидиме видимим, і прагнув показати нам світи «поза фокусом», створюючи новий світ, що живе за своїми законами. Завдання, які він ставив перед собою, багато в чому полягали у зміні самої системи навчання. У пошуках нового вектора мислення, відношення до природи, звільнення від стереотипності сприйняття природи він створював стійкі поняттєві блоки власних позицій у мистецтві. Так, якщо людина подивиться у вікно, змінивши фокус, видиме стане невиразним, туманним. Проте поза фокусом кожен може побачити щось важливе, призначене саме для нього. Отже, картина митця на палітурці підручника, розташована під словом «Філософія», є певним викликом, запрошенням до зміни фокуса в погляді на викладання філософії.

У дискусіях стосовно викладання філософії традиційно представлені два бачення. Перше наголошує, що у викладанні філософії слід спиратися на реконструкцію історії філософської думки, вивчення різних ідей і понять, яскравих імен та становлення концепцій. Друге полягає в тому, що філософія не може бути зведена до вивчення різних авторів і течій. Це культура мислення, прояв творчості, філософування, що відкриває людині нові горизонти. У цьому сенсі викладання та вивчення філософії — це співтворчість викладача із учнями, певний філософський досвід. Обидві позиції є крайностями. Обираючи лише одну з них, ми ризикуємо втратити сенс філософії. У першому випадку під загрозою системність і розуміння взаємозв'язку тих відповідей, які люди дають на філософські питання впродовж усієї історії людства. У другому випадку філософія перетворюється на корпус знань, які мають бути засвоєні та відтворені репродуктивно.

Ще Мераб Мамардашвілі за радянських часів застерігав від розбудови структури філософської освіти без урахування природи філософії. Філософія формулює проблему, вона не пропонує готові рішення, а допомагає людям сформулювати основні принципи, за допомоги яких вони можуть приступити

до вивчення спеціальних наук; при цьому викладання самої філософії повинно мати «сократичний характер».

Автори нового підручника з філософії мають досвід викладання філософії у гімназії, тому їм певною мірою вдалося подолати ці суперечності. Марія Фюрст та Юрген Тринкс послідовно дотримувалися принципів «майєвтики», спрямовуючи читачів до самостійної творчості, побудови цілісної системи знань, стрижнем якої має бути пошук власних відповідей на споконвічні філософські питання людства.

Зміст підручника та переднє слово переконливо доводять, що вони спираються на мультидисциплінарний і трансдисциплінарний підходи до викладання та вивчення філософії, орієнтують на інтегрований підхід до гуманітаристики. Водночас розглядається генеза та еволюція кожної проблеми.

Приємно здивувало звернення до читачів, також розміщене на палітурці: «Дорогі школярки, дорогі школярі, Ви отримуєте цей підручник від Австрійської республіки для Вашої освіти. Книжки не лише допомагають Вам у навчанні, вони також приносять радість у життя». Погодьтеся, «книга як радість», тим паче підручник — це незвично для українських освітніх реалій сьогодення.

В Україні існувала традиція подібного підходу до викладання філософії. Ще на початку ХХ століття вихованець історико-філологічного факультету Новоросійського імператорського університету в Одесі, професор філософії та психології Київського університету Георгій Іванович Челпанов, спираючись на думки саме німецьких філософів, сформулював власну чітку позицію стосовно змісту філософської пропедевтики та способу її викладання, проблемного у сучасному розумінні. Він вбачав мету пропедевтики не в тому, щоб повідомляти філософські догми, а в тому, щоб виховати смак до філософії.

Пропедевтика повинна допомагати побачити проблему там, де все було ясно, розбудити розум, надихнути його роботу. Важливим філософським орієнтиром видатний вчений вважав найтісніший взаємозв'язок філософії і науки, розглядаючи філософію як особливий спосіб мислення, як прагнення до об'єднання знання, формування цілісного світорозуміння.

Справді, нас запрошують до діалогу про дуже складні речі: право і насильство, співвідношення філософії, науки, релігії і життя, переоцінку цінностей, теорію мови та мовні ігри, герменевтичне коло та структуралізм, прекрасне і потворне у мистецтві та житті, абсурд і істину, безпорадність етики, межі пізнання та ставлення до природи, самопізнання та самореалізацію, проблеми соціальної філософії, філософії релігії, етики та антропології.

В. Кебуладзе спромігся зберегти та передати невимушений і радісний спосіб спілкування авторів підручника із читачем, жвавість мови. Автор перекладу порушив на перший погляд парадоксальне питання: навіщо видавати підручник з філософії, розрахований на учнів старших класів, у країні, де вивчення філософії не передбачено шкільною програмою?

Зрозуміло, що реформи в царині освіти сприятимуть зміні майбутнього суспільства та вихованню громадян, що бачитимуть найвищою цінністю нашої держави права і свободи людини. Концепція Нової української школи та «Рекомендації Європейського парламенту та Ради Європи» орієнтовані на формування ключових компетентностей освіти впродовж життя.

Критична оцінка і використання наукової інформації, виражена позиція стосовно наукових проблем, розв'язуваних у суспільстві, ухвалення відповідальних та обґрунтованих на засадах законів рішень під час розв'язання суспільних проблем та проблем, пов'язаних зі своєю професією, не можуть розвиватися без філософських підвалин.

На сайті Міністерства освіти і науки України розміщено програму предмета, який значною мірою нагадує суспільствознавство радянських часів, — «Людина і світ» та програма з філософії. Йдеться про елективні предмети для учнів старших класів, шкіл і гімназій. Але питання про викладання філософії в старших класах шкіл залишаються актуальними для освітян.

Зміст програми курсу філософії для гуманітарного профілю і співвідношення цього курсу з нормативними курсами «Основ філософських знань» та «Філософії» для вищих навчальних закладів відповідно I–II і III–IV рівнів акредитації давно викликає чимало питань у фахівців. Методичної літератури, підтримки курсів (я вже не кажу про цілісні методичні комплекси) недостатньо. Сучасних підручників, посібників, хрестоматій з філософії українською мовою бракує, особливо для учнів коледжів, шкіл, гімназій та ліцеїв.

Питання стають дедалі актуальнішими ще й тому, що зараз навчати доводиться покоління, яке соціологи та журналісти визначають як «покоління Пітера Пена», «покоління Y», «покоління Next», «покоління міленіалів». Наші студенти та учні вже принципово відрізняються за складом сприйняття, мислення та способом роботи з інформацією, а незабаром вчитися прийде «покоління Z». Якщо ми прагнемо передати традиції та загальнолюдські цінності, ми не можемо залишати поза увагою цей виклик в освіті.

Новітні розробки вітчизняних експериментальних навчальних програм інтегрованого курсу природничих наук для X–XI класів закладів загальної середньої освіти спрямовані на формування розуміння доквілля як складної системи із зворотним зв'язком, необхідності його збереження для наступного покоління.

В.І. Вернадський наголошував, що людство у XX столітті стає потужною геологічною силою. Нобелівський лауреат і колишній директор Інституту хімії імені Макса Планка Пауль Крутцен на конференції у 2000 році запропонував термін «антропоцен», визначивши епоху зміни планети людиною. Наше майбуття визначатимуть кліматичні зміни та перехід на поновлювані джерела енергії, міграція видів та зміна інфраструктури міст, новітні біотехнології та керовані маніпуляції генофондом. У XXI столітті наука залишається впливовим суспільним феноменом, важливою складовою

культури, провідним способом мислення та засобом стратегічного поширення влади. У науці відбувається диференціація, супроводжувана інтеграцією знання. Нагальною необхідністю стає формування інтегрованих знань, особистісно значущої системи знань про природу.

Тому особливу увагу привертають розділи, присвячені питанням сучасного наукового пізнання, які представляють погляди філософів на науку та погляд науковців на філософію, етичні проблеми науки й техніки. Поза сумнівом, образ природи визначає екологічну свідомість людини, її поведінку в природному, суспільному, культурному доквіллі.

Не-«хрестоматійні» портрети та висловлювання, яскраві фрагменти біографій та листів, унікальні світлини руйнують стереотипи стосовно філософів минулого і сучасності. Вони постають перед читачем не як ментори, або «мармурові погруддя», а як особистості, розумні наставники, що запрошують до цікавої співбесіди.

Автори супроводжують виклад матеріалу роботами Альбрехта Дюрера, Сальвадора Далі, Марселя Дюшана, Мориса Ешера, Пауля Клеє, Рене Магріта, Анрі Мішо, Піта Мондріана, Пабло Пікасо, Вальтера Піхлера та інших митців, які теж у підручнику перетворюються на тексти у семіотичному розумінні й запрошують до міркувань.

Розділи «Логіка», «Питання про істину», «Мова в центрі уваги філософії — linguistic turn», «Еволюція знання», «Ставлення до природи» та «Етика» вдало демонструють сучасну наративну, «гіпертекстову» структуру підручника, взаємопов'язаність філософських проблем із науковими, соціальними та правовими проблемами з екологічними. До речі, іноді виникає стійке відчуття, що читаєш не підручник, а стрічку новин у соціальній мережі — «лонгриди», велика кількість влучних цитат із творів філософів минулого і сучасності з коментарями, парадоксальні ілюстрації, перехресні посилання. Саме таке враження викликає розділ «Apocalypse Now».

Міленіали не тільки намагаються досягнути глобальні проблеми, про які пишуть у підручниках, зокрема екологічні, а протестують проти технологічного наступу на доквілля. Яскравим прикладом є шістнадцятирічна школярка, активістка зі Швеції Грета Ернман Тунберг, яка стала відома всьому світові своїми наполегливими закликами посилити боротьбу зі змінами клімату.

Марії Фюрст, Юргену Тринксу у співпраці з Ніколаусом Галмером вдалося представити процеси диференціації та інтеграції філософського знання, ознайомити читача зі структурою і з головними проблемами філософії, водночас залучивши матеріали «наук про природу» та «наук про культуру»: «Автори прагнули не порушувати у підручнику питання, які варто спрямовувати до самих текстів. Розробляти власні питання — це те, що є найціннішим у філософуванні. У книжці не порушено надто багато питань. Тексти тут презентовано в такий спосіб, щоб дати читачам змогу самостійно порушувати питання і проблеми на рівні, що відповідає великій філософській традиції», — пишуть вони.

Заслуговує на увагу акцент, який автори зробили на здобутках західно-європейської, зокрема австрійської та німецької, філософської думки та на німецькому мистецтві. У розділі «Еволюція знання» стрижнем є проблематика «Логіко-філософського трактату», дискусії «Віденського кола», ідеї Карнапа, Нойрата, Геделя, К.Р. Попера.

Тексти Б. Брехта, Ф. Вестера, Р. Карнапа, Й.Г. Фіхте, Г. Фольмера, В. Шадевальда, які наведені у додатку та вдало «вбудовані» в тексти розділів, допомагають знайти відповіді на питання, «як поводитись із світом», запрошують міркувати разом та залишають свободу, розкриваючи всі найважливіші грані філософії: вчення про світ і знання, пошуки концепції людини, теорію суспільства, осмислення історії.

На мою думку, цей підручник (в Європі такі посібники визначають також як *guide, manual, textbook*) є дороговказом до «Нічії Землі між наукою і релігією». Поза сумнівом, ця книга допоможе вітчизняним авторам підручників визначитись із сучасними трендами у викладанні філософії, освітянам — у розбудові Нової української школи, в якій буде місце філософії, а учням і студентам допоможе знайти відповідь на питання, «як поводитись зі світом».

У розділі «Заклик до ясності» текст «Логічна побудова світу» Р. Карнапа супроводжується цікавою світлиною будинку у Відні. Прозора та строга форма суголосна міркуванням Людвіга Вітгенштайна, який створив цей проект для сестри: «Філософська праця — так само як і архітектурна — є власне працею над самим собою. Над власним вбачанням. Над тим, як бачиш речі (і над тим, чого від них вимагаєш)».

Цей масштабний видавничий проект був здійснений за участю благодійного фонду родини Нечитайла, який, об'єднавши зусилля небайдужих людей та організацій, займається благодійністю. Святослав Нечитайло, його фундатор, впевнений — кожен з нас може змінити щось на краще вже сьогодні. Він хоче, щоб наші діти жили у країні, яка буде кращою, ніж сьогодні, де людина і родина будуть головними цінностями в суспільстві. Отже, щиро дякую всім учасникам проекту за велику філософську працю, бажаю успіхів і сподіваюсь на те, що мені доведеться тримати в руках посібник з філософії (а може й брати участь у роботі над ним), який буде подарунком від України для поколінь «Y» та «Z». Хочеться також висловити надію, що завдяки перекладам Вахтанга Кебуладзе ще не раз читачі матимуть насолоду знайомитися із європейськими інтелектуальними бестселерами.